

MICHAEL CALVIN
NAFTALI SCHIFF

Csoda

Magyar fiúk,
akik megmenekültek
a gázkamrából

21. SZÁZAD
KIADÓ

Budapest, 2026

Mi ketten, egy zsidó és egy nem zsidó, közösen adjuk
közre a legsötétebb órákban is megmaradó remény
és kitartás krónikáját. A kötetet unokáinknak ajánljuk.
Reméljük, fel tudják használni a múlt tanulságait
egy szebb jövő felépítéséhez.

Minden túlélő megtapasztalt néhány csodát.

JAAKOV JOSEF WEISS

TARTALOM

Térkép	10
Bevezetés – Az emlékezés szentsége	13
Előhang – Megjósolt halál	31
1. Ahogy voltak	51
2. A nagy árulás	70
3. Utazások a pokolba	91
4. A könnyek völgye	109
5. A túlélés művészete	132
6. Hatvan évvel később	150
7. Az első vágás	174
8. A futballpálya-kiválogatás	190
9. Zendülés	206
10. Csoda	221
11. Menetelj vagy meghalsz	239
12. Szabadon	258
13. Második esélyek	276
14. A Gonosz banalitása	295
15. Záró gondolatok	313
Naftali Schiff utószava	
– Mindaz, amit cipelünk	333
Köszönetnyilvánítás	343

AUSCHWITZ II (BIRKENAU) 1944. NYÁR

Gázkamra /
II. krematórium

Gázkamra /
III. krematórium

Futball-
pálya

B I – NŐI TÁBOR

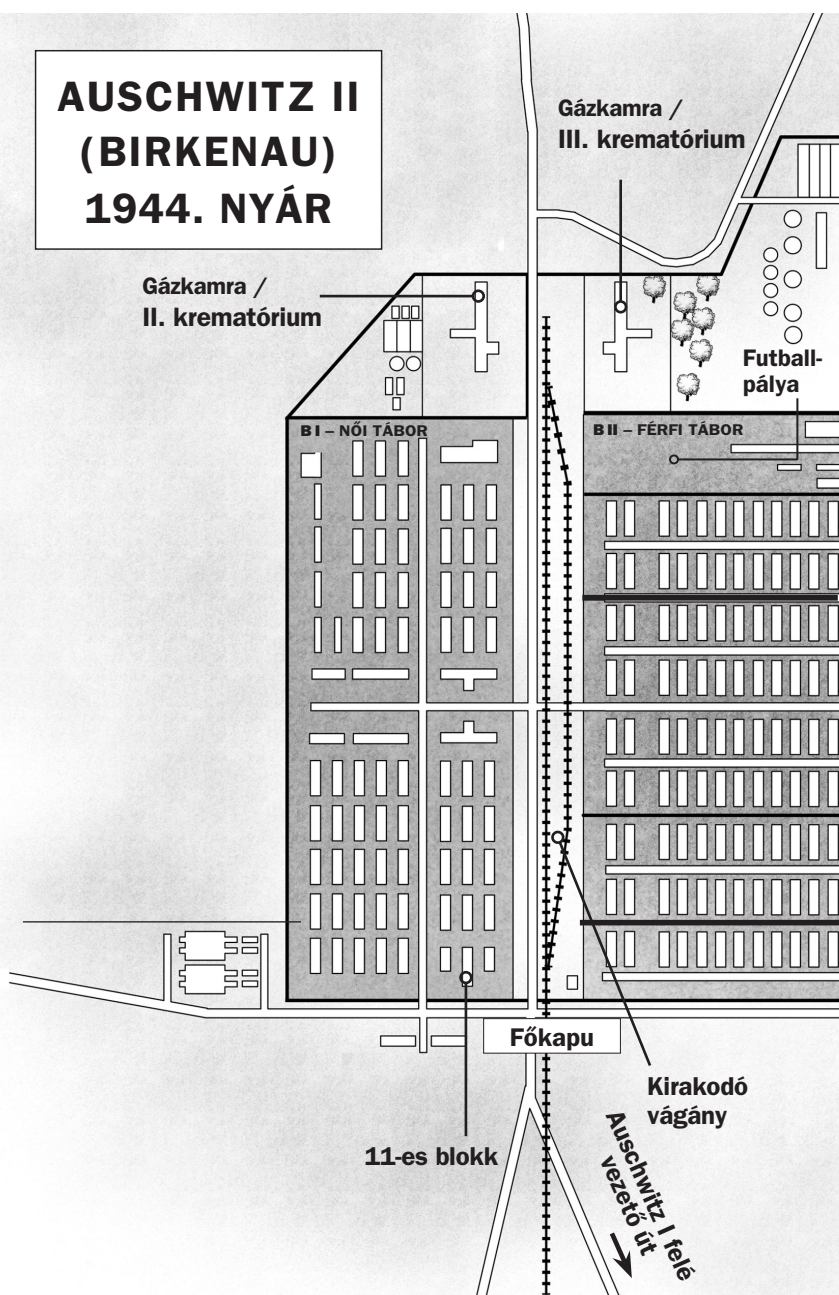
B II – FÉRFI TÁBOR

Főkapu

11-es blokk

Kirakodó
vágány

Auschwitz I fele
vezető út

Gázkamra /
IV. krematórium

Gázkamra /
V. krematórium

„KANADA”

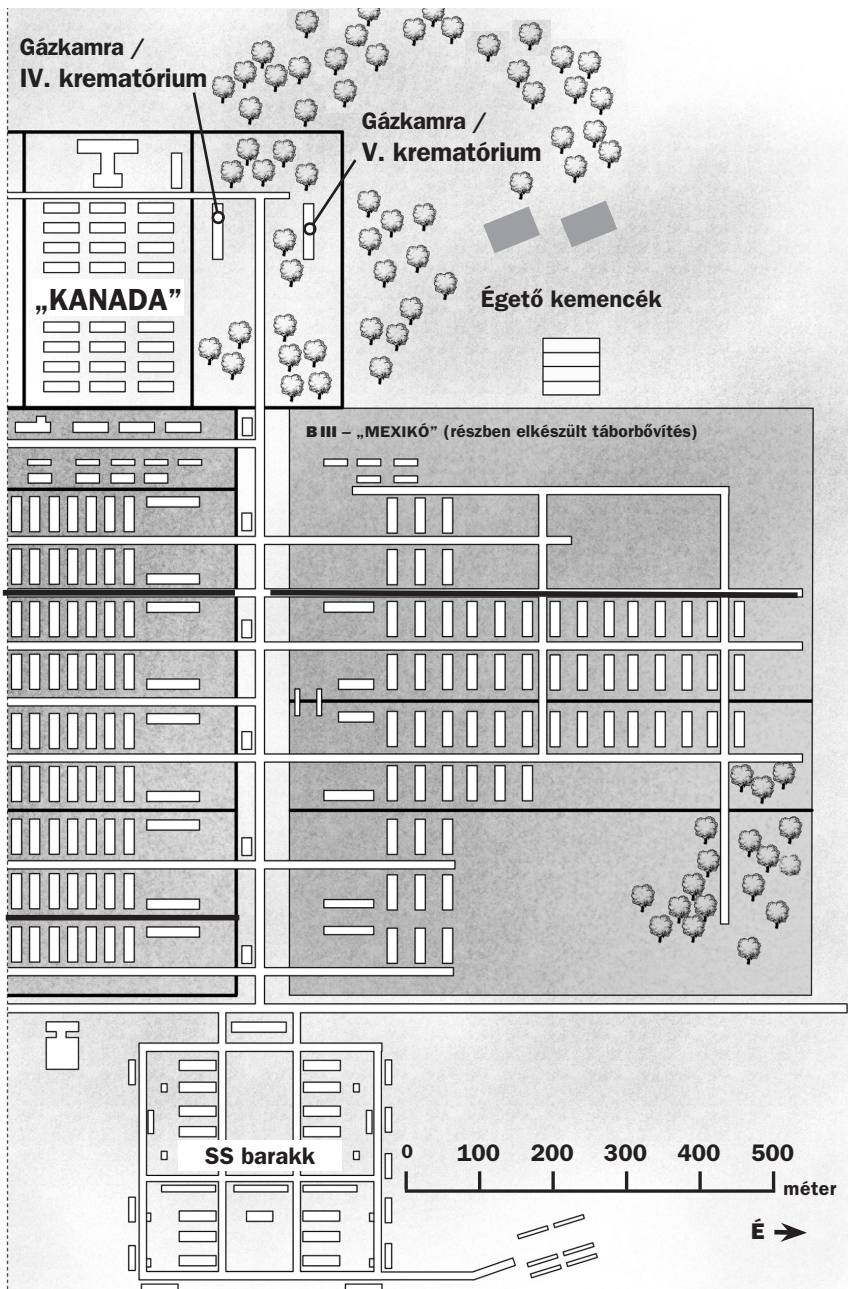
Égető kemencék

B III – „MEXIKÓ” (részben elkészült táborbővítés)

SS barakk

0 100 200 300 400 500
méter

É →

BEVEZETÉS

Az emlékezés szentsége

IDŐS, VAK FÉRFI ÜL LONDONI OTTHONA felső emeletén az ablakfülkében, sűrke párnákkal felpolcolva, emlékező dalokat énekel, hozzá a lábával dobolja a ritmust. Hershel Herskovic a kilencvennyolcadik születésnapjához közeledik, de amikor hátraveti a fejét, és olyan széles mosolyra húzódik a szája, hogy mind a harminckét fogát meg lehet számolni, újra a lázadó, rakoncátlan fiú energiáját sugározza, aki valaha volt.

Naftali Schiff, a holokausztról szóló visszaemlékezések gyűjtője és a monumentális munka irányítója úgy hajol közelebb hozzá, mintha az idős férfi mágneses tere vonzaná magához. A jobbjukon ülök, egy kétszemélyes kanapé szélén egyensúlyozva, kérdéseket sorolok, és a válaszokban jiddis és angol, öröm és gyász, emlékezés és sürgetés elegyedik.

2024 júniusának forró délutánján járunk, a napsugarak átszűrődnek a csipkefüggönyökön, foltokat festenek

a mustársárga, mintás szőnyegre. Odalentről, az utcáról felhallatszik a játszó gyerekek hangja. Mindhármukat meglegyinti a történelem fuvallata. Naftali közel húsz éve dolgozik azon, hogy elérkezzen erre a pontra a munkájában, amelynek átfogó célja összefogni és alátámasztani a holokauszt eddig elmondatlan történetének részleteit.

Naftali feltételezése szerint Hershel az utolsó élő túlélő az ötvenegy fiú közül, akik Szimchát Torá napján, a zsidó naptár egyik legfontosabb ünnepén megmenekültek az auschwitzi gázkamrából. A nap 1944-ben október 10-ére esett. Egyszerre kijózanító és inspiráló a gondolat, hogy ilyen reményteljes, váratlan és csodás eset is megtörténhet a mindent elöntő, monumentális gonoszság közepette. Hershel az isteni gondviselés kezét látja benne.

Magyarország a nácik által kitervelt „végső megoldás” utolsó állomása volt. Hitler egyévnyi várakozásra kényszerült, mielőtt 1944 májusa és júliusa közt megsemmisítési terve működésbe lendült. A németek számára a második világháború vesztesre állt, ám ezekben az utolsó hónapokban négyszázhuszonnégyezer magyarországi zsidót deportáltak az auschwitzi haláltáborba. Később az év során további száznegyvenezer zsidót gyilkoltak le. Budapesten ezreket lőttek le a Duna partján, és a holttesteket a vízbe dobták.

Heinrich Himmler, a holokauszt főmérnöke az auschwitzi tábor parancsnaplójában minimum napi ötezer halálban állapította meg a célmennyiséget. Bár a pontos számok nehezen megállapíthatók, az általános vélekedés szerint a megsemmisítési terv megvalósításának legpörgősebb

napjain ennek négyszeresét sikerült teljesíteni a táborban. Négy krematórium működött folyamatosan, és a további holttesteket a szabad ég alatt ásott gödrökben égették el.

Nyolcvan évvel később, Londonban, az épület felső szintjén lévő szobában, amelynek polcain Braille-írásos, bőrkötéses kötetek sokasága sorakozik, Hershel Herskovic mély elkeseredettséggel idézi fel, hogy „a németek eltökéltek, egyetlen zsidó sem maradhat életben”.

Hershel egyike volt annak a nyolcszáz magyar, többségükben tizenhárom–tizenhét éves fiatalnak, akiket huszonöt, szuronnyal felfegyverkezett SS-őr kísért az 5. krematóriumba. Ott le kellett vetkőzniük, és beterelték őket az úgynevezett „fürdőbe”, ami valójában az öldöklés színhelye volt: körülbelül egymillió zsidó és további százhuszezer „nemkívánatos” személy töltötte itt végső perceit, majd halt meg elképzelhetetlen kínok közepette.

Az áldozatok nem szoktak hurokkal a nyakukon elszélni a bitófa alól, ám az ötvenegy fiúval, akik a gázkamra előszobájából kijutottak a szabadba, mintha mégis ilyesmi történt volna. A *Sonderkommando* tagjai lezárták a szellőzőnyílásokat. A különítmény tagjai szintén zsidók voltak, akik azzal, hogy vállalták a feladatot, hogy holttesteket temessenek el, vagy összetörték a csontokat, szétszórták a hamut, lehetőséget kaptak rá, hogy a saját kivégzésüket elhalasszák. Dr. Josef Mengele, a Halál Angyala, felkészült, hogy kiadja a parancsot a Zyklon B bebocsátására: ez szemcsék formájában hullott a kamrába, majd levegővel keveredve halálos hidrogén-cianid gázzá alakult.

Már a súlyos kapukat is zárták, amikor motorbiciklik érkeztek, rajtuk három német tiszttel. Köztük volt Heinz Thilo is, egy másik hírhedt SS-doktor. Elrendelték a kamra azonnali kiürítését. A bent tartózkodók közül kiválasztottak ötven fiút arra a feladatra, hogy rakodjanak le és ültessenek el egy szállítmány krumplit, amely akkor érkezett vasúton Görögországból.

Olyan hirtelen sorakoztatták fel őket ötös sorokba, hogy egy további fiú elkerülte az őnök figyelmét, aki elrejtőzött egy halom ruha mögé, majd előbújt, és beállt az egyik sorba. Az őnök kiadták a parancsot, öltözzenek fel gyorsan, és a nagy rakás ledobált ruhára mutattak; Hershel olyan sietősen engedelmeskedett, hogy véletlenül két jobb-lábas cipőt vett fel.

Elátkozott sorsú társaikat visszaterelték a kamrába, és bebocsátották a Zyklon B-t. Az utolsó szavakat, amelyeket életükben hallottak, *SS-Obersturmführer* Johann Schwarzhuber ejtette ki a száján, aki a táborban történő elgázosítások programját felügyelte. Schwarzhubert a háború után kivégezték háborús bűneiért. Az egyik megmenekült fiú, Jaakov Josef Weiss az azóta eltelt évtizedekben sem felede a tiszt gyűlölködő hangját: „Werfen sie in den Ofen!” (Be velük a kemencébe!) Az egyik rab az öngyilkosságot választva nekivetette magát az elektromos kerítésnek.

Történetünk bővelkedik ellentmondásokban: reményről és rémületről, hitről, végzetről és lelkierőről szól. Embertelen könyörtelenség és emberi jóság keveredik benne, és nem lehet figyelmen kívül hagyni a kérdést, hogy mi, egy későbbi generáció tagjai, vajon mihez kezdenénk azzal,

ha kapnánk egy második esélyt az életre. Ez a történet, a tagadás és a tévinformációk korában, kihangsúlyozza az emlékek szentségét.

Erkölcsei dráma és krimi keveréke, amelynek főszereplői zsidó kamaszok, akikből később férfiak váltak. Ezen kívül senki sem tud másik feljegyzett példáról, amelyben bárki megmenekült volna a gázkamra előszobájából, és új esélyt kapott volna az életre. A drámai eset olyasvalaki számára is mellbevágó, aki annyira járatos a holokausztról szóló, szájhagyomány útján terjedő történetekben, mint Naftali.

Az 1990-es évek végén hallott először az ötvenegyek legendájáról Eva „Bobby” Neumanntól, az egyik első holokausztúlélőtől, akivel kapcsolatba került. Eva a háborút követően Manchesterben telepedett le, és szívesen megosztja másokkal Auschwitz-Birkenauban szerzett tapasztalatait, hogy gondolatébresztőül szolgáljanak. Akkor azonban Naftali nem tett komoly lépéseket, hogy közzé tegye az ötvenegy fiú történetét.

Rabbiként, közösségi vezetőként és tanítóként az motiválja elsősorban, hogy minél több túlélő beszámolóját lejegyezze – immár több százra rúg a számuk –, és továbbadja őket a fiatalabb generáció tagjainak. Ezeken keresztül szeretne tanítani, azok sajátosságos szemszögén keresztül láttatni a történelmi eseményeket, akik szembekerültek a legmélyebb gonosszággal, s ezzel felvetnek egy olyan kérdést, amelynek relevanciája megújulni látszik az egyre növekvő antiszemitizmus korszakában.

„Zsidónak lenni bonyolult – vélekedett Naftali. – Világosan látta ezt a posztholokauszt generáció. A huszadik

század második felében, amikor mindenki a jólétet kereste, sok zsidó úgy érezte, kiérdemelték a jogot arra, hogy kényelemben és nyugalomban, sok örömben neveljenek fel egy generációt. Nem csoda, hogy elvesztették a hitüket. Azt kérdezték, »Ugyan, hol volt Isten Auschwitzban?«

Lenyűgözött a titok: meg akartam érteni azokat az embereket, akik ott jártak, látták, amint a náci sorra meggyilkolták a családtagjaikat és barátaikat, és utóbb vissza akartak térni a hitükhöz, meg akartak felelni a szigorú erkölcsi szabályoknak.

A kérdés ugyanannyira társadalmi, mint vallási. Érinti az emberi lét lényegét, a hagyományok és örökség jelentőségét. Az idő nagy zsarnok: a holokauszt hangjai fokozatosan elhalkulnak. Elkerülhetetlenül fontos, hogy mielőtt teljesen elhalnak, amit lehet, megragadjunk közülük, és őrizzük meg a jövő generációk számára.

Nem zsidóként különösen nagy felelősségem, hogy megőrizzem az emlékek autentikusságát. Amikor valaki leül beszélgetni az idős túlélőkkel, látja, hogy nincs titkolnivalójuk. Ha szimpatikusnak találják a beszélgetőtársukat, mindent elmesélnek. Ha ellenben úgy érzik, az illető pimasz vagy felületes, nem fogják palástolni a valós érzelmeiket.

Akkor találkoztam először Naftalival, amikor bemutattott Josef Lewkowicznak, aki hat koncentrációs táborban járt, túlélte a háborút, és utóbb náci vadászként segített megtalálni a bűnösöket; többek közt az egyik legnagyobb szörnyeteget, Amon Göthöt, a pászóvi koncentrációs tábor vezetőjét is az ő segítségével sikerült elfogni. Az, hogy

részt vehettem Josef holokausztról szóló emlékiratainak összeállításában, életem egyik legnagyobb élménye volt.

Egy véleményen vagyunk Naftalival, amikor a túlélőket a legnagyobb tanítóinak nevezi emberi nagyságuk miatt. Belenéztek a halál arcába, és megmenekültek a szorításából. Nem félnek élni az életüket, és attól sem, hogy továbbadják ezt a szabadságot a gyerekeiknek, unokáiknak és dédunokáiknak.

E ponton említsük meg a túlélők családtagjait, akik első kézből tudnak beszámolni a túlélők kitartásáról, az ő történeteik szövődnek egybe e kötetben. Összesen több mint ezren vannak. Mind a sorsnak köszönhetik a létezésüket: ha az a három motorbiciklis SS-tiszt néhány perccel később érkezik a helyszínre, egyikük sem születhetett volna meg.

Az ötvenegy fiút ultraortodox szellemben nevelték, a hitük örökölt szabályai formálták őket. Gyerekkoruktól követni fogjuk az életüket, azt, hogy hogyan érte őket utol a háború, hogyan estek fogságba, hogyan születtek újjá és váltak felnőtté, hogyan érték el az öregkort, és azok, akik már nincsenek köztünk, hogyan haltak meg. Hosszú és sikeres életüket, Naftali gondos kutatásainak és a témával kapcsolatos szakértelmének köszönhetően, kiemeljük a suttogás és a legendák közegéből.

Naftali jótékonyági hálózatot működtet, amelynek központja két észak-londoni irodaépületben található. Az egyikben hatvanöt iskolát és huszonhárom egyetemet összefogó oktatási programokat szerveznek, amelyek részét képezik azok az utazások is, amelyek keretében a fiatalok

és a gyakoronokok vezetői régi koncentrációs táborok helyszínére jutnak el. A másik épületben a túlélők felkutatásához és velük való kapcsolattartáshoz kötődő feladatokat végzik Naftali vezetésével, és egy tanulmányi központot működtetnek.

Utoljára egy szürke, késő tavaszi napon, 2025-ben jártam ott. A földszinten ételbank üzemelt, ahol a helyi közösség ezerhétszáz tagjának biztosítottak ételt. Az első emeleten kaptak helyet a zsidó szövegek tanulmányozói; miközben ezt a könyvet írtam, gyakran eszembe jutott a két fiatalember, akik egymástól néhány centiméterre ültek egy keskeny íróasztal két oldalán, és mély beleéléssel vitáztak az előttük kitergetett szövegek jelentőségéről és belső jelentéséről.

A hitükről fejtették le a rétegeket, ahogy mi a történelem rétegeivel tesszük majd. Naftali úgy szokta visszanyerni a lelki egyensúlyát, hogy naponta háromszor imádkozik, de az áhítata nem befelé forduló vagy misztikus. Az értékek, amelyekre nagy hangsúlyt fektet az általa vezetett szervezetben is – törekvés, hitelesség, egyensúly, gondoskodás, alázat, szenvedélyes elkötelezettség, relevancia, felelősségtudat, bizalom és hasznosság –, univerzálisak.

Az első öt túlélőből, akiknek Naftali nyomára bukkant az ötvenegyek közül, négyen – Jaakov Josef Weiss, Chaim Schwimmer, Wolf Greenwald és David „Dugó” Leitner – már nincsenek köztünk, de örökségül hagytak egy egyedülálló filmes interjúorozatot, amelyben részletesen elme-

sélték Auschwitz-Birkenauban szerzett tapasztalataikat és az utólag levont tanulságokat.

Az ő visszaemlékezéseiket két magyar zsidó szemtanú, Neumann Avigdor és Abelesz Jiszróel beszámolóí egéztítik ki; ezekhez járul Josef Zalman Kleinman visszaemlékezése, aki 1961-ben Jeruzsálemben Adolf Eichmann perének legfiatalabb tanúja volt.

Kleinman emlékezései szabatóságok és érzelemgazdagok – anélkül, hogy erőltetettek volnának. A Covid-járvány ideje alatt is megtestesítette a túlélő mély ellenálló képességét, amikor jeruzsálemi lakása szűk folyosóján állt modelt a fotókhoz, fején rabsapkában, csíkos rabkabátban, rajta az auschwitzi számával, a 114968-cal a szíve fölött.

Van, ahol a tágabb családja tagjairól készült fotót tartott a kezében, a jövő ígétét jelképezve. Egy másik fotón arra törekedett, hogy az aktuális aggodalmakat szólítsa meg, kezében egy felirattal: „Ezen is túl leszünk!” Naftali 2020 augusztusában interjúvolta meg Kleinmant, aki néhány hónappal később, 2021 májusában, kilencvenegy évesen hunyt el.

Visszaemlékezéseket összegyűjteni nem egzakt tudomány: a múlt felidézése óhatatlanul egyéni színezetű. Amikor idős emberek mesélik el a történetüket, az emlékezet sokszor szelektív, és a szépség mindig az emlékező szemzögéből válik láthatóvá. Mégis tagadhatatlanul megvan ezekben a visszatekintésekben az autentikus, közös arany szál.

Jaakov Josef Weiss volt az első az ötvenegyek közül, akinek hollétét Naftali kinyomozta. 2007. szeptember végén kereste fel Jaakovot manchesteri otthonában, két nappal jom kippur, az engesztelés napja előtt. Jaakov Szilágyosomlyóról származott (a települést, amióta a területet Romániához csatolták, sokan Şimleu Silvaniei néven ismerik).

„Maga meg kicsoda?! – mennydörögte egy haragos hang a kaputelefonba, miután Naftali megnyomta a csengőt. – És mit akar?” Naftali, aki mindig is remekül fel tudta találni magát a váratlan helyzetekben, azt felelte, hogy az ő rabbija küldte, keresse fel Weisst, és azt üzeni, „akinek a bőrére auschwitzi számot tetováltak, de a hitét megőrizve megmenekült onnan, annak hatalmában áll áldást osztani”.

Kis idő múlva szálfatermetű, tiszteletet parancsoló alak jelent meg az ajtónyílásban. Lehetséges, hogy Jaakovot kíváncsivá tette a fiatalember pimaszsága, de 2011 júliusa előtt így sem volt hajlandó beleegyezni, hogy filmre vegyék a kettejük beszélgetését. Fürge agyával meg a szent iratokról szóló enciklopédikus tudásával bármikor folytathatott volna mély filozófiai vitákat is, de nemigen szerte a személyét előtérbe tolni.

Weiss természetes méltóságteljességgel mozgott, legyőzhetetlen hit áradt belőle, és meggyőző tisztsággal beszélt egyenletes, határozott hangján, mégis a fizikuma tett feledhetetlen benyomást a beszélgetőtársára. Jaakovot úgy is becézték, Tarzan, és félreérthetetlenül körbevette a tekintély aurája.

A közösségében nagy tiszteletnek örvendő rabbiban megvolt a túlélő magabiztossága, mellé a fájdalmas élmények árán jellegzetes életszemléletre tett szert. „A táborban kiderült, ki jó ember, ki a velejéig romlott – emlékezett vissza. – Láttam, hogy milliomosok hogyan csúznak-másznak egy szelet kenyérért, és láttam, hogy okos emberek hogyan változnak át végtelenül ostobává.”

Nyolcvankét évesen halt meg, 2013. október 30-án. A következő év novemberében kiderült a New York-i zsidó közösségben, hogy az ötvenegyek közül két további túlélő, Wolf Greenwald és Chaim Schwimmer egymástól négyсарoknyira lakik Brooklyn Borough Park nevű negyedében.

Annak dacára, hogy a legfogékonyabb korokban ennyire mélyreható közös élményben volt részük, ők ketten nem voltak túl közeli barátok. Wolf sohasem vett részt a *seudat hodayán*, a hálavacsorán, amelyet Chaim rendezett meg, közel hatvan éven át, évente az Ötvenkettedik utcán lévő szatmári zsinagógában, a gázkamrából való megmenekülésük évfordulóján. Nem volt köztük súrlódás vagy sértettség: egyszerűen Wolf életében mások voltak a prioritások.

Wolfot éppen a tizennegyedik születésnapján hurcolták el Auschwitz-Birkenaubá a magyar Nagyalföldön található városból, Hajdúhadházzól. A felszabadulás után azt jelölte ki életcéljául, hogy a jövődő generációt fogja tanítani. Ötvenöt éven keresztül a Borough Parkban található egyházi iskola titkáráként dolgozott, és a közösségen belül mindig csodálattal adóztak az elhivatottságának.

Tizenkét gyereke közül többen is tanárok lettek felnőttkorukban, így vitték tovább a családi örökséget. Mint az ötvenegyek legtöbbször, ő is azokat az értékeket tartotta legnagyobbra, amelyeket az anyja tanított neki, mielőtt elválasztották őket egymástól, Auschwitzba érkezésük után azonnal. Wolf mindig ragaszkodott ahhoz a nézethez, hogy a példamutatás a legjobb tanítás.

„Anyám a saját ruháját is odaajándékozta volna a szegényeknek, ha a szükség úgy hozza. Nem voltunk tehetősek, de ha meglátott egy szegény embert, beinvitálta a házukba, és megkínálta vajas kenyérrel. Nem volt rá alkalmam, hogy elbúcsúzzak tőle. Rengeteg ember vitte magával óriási szívét a krematóriumba. Rettentő magányos hely volt.”

Naftali számára akkor kezdtek a történet építőkövei a helyükre kerülni, amikor Chaim megemléltette, hogy Londonban élő unokatestvére, Hershel Herskovic is egyike volt az ötvenegyeknek. Hershel öccsével, Jiszróellel együtt Munkácsról érkezett, a kárpátaljai régió kereskedelmi központjából, amelynek hosszú történetében jól megfigyelhetők a zűrzavaros időszakok. Jiszróel a tervezett kivégzésük előtti éjszakán elszökött a barakkjukból.

A város az első világháború végéig az Osztrák–Magyar Monarchia része volt. 1920-ban Csehszlovákiához csatolták. A Szudéta-vidék nácik általi megszállása idejétől fogva, 1938-tól a magyar fasiszták megszerezték az irányítást Munkács felett, egészen 1945-ig, amikor a település Mukacevo néven Nyugat-Ukrajna része lett.

Talán nem meglepő, hogy a zsidó közösség mély gyökerekkel rendelkezett itt, és önálló volt. Míg Jiszróel nem

szökött meg, leugorva a barakkjuk tetejéről, és menedéket nem talált orosz hadifoglyok között, a három fiú elválaszthatatlan volt. Chaim és Hershel együtt léptek be másnap a gázkamra öltözőjébe, eltökélve, hogy halálukban is ugyanolyan közel maradnak egymáshoz, mint egész életükben.

Hershel később kétszer is megmentette Chaim életét, aki nem élte volna túl azt az erőltetett menetet, amelyet Auschwitz-Birkenau kiürítése után, 1945 januárjában indítottak útra. Ha Hershel nem segít az unokatestvérének, és saját kabátja zsebébe dugva Chaim kezét nem vonszolja maga után végig az úton, másképp végződött volna a története. Mindketten tudták, ha a fiú megbotlik, meghal.

Még távolról sem értek véget a megpróbáltatásaik, amikor a mauthauseni koncentrációs táborba értek, ahol a fagyponthoz alatti hőmérséklet dacára két hónapon keresztül sátorban kellett lakniuk. Chaimban alig maradt élet a második, Guns kirchenbe vezető, hatvan kilométeres menetet követően. A rabok mintegy negyede nem élte túl ezt a szakaszt.

Hershel élénken emlékszik rá, milyen szánalmat és rettenetet látott az amerikai felszabadító katonák szemében, akik május elején érkeztek a táborba: „Chaim halálos betegnek látszott. Jártányi ereje sem volt, a szeme kidülledt. Én annyira kimerültem, hogy képtelen voltam gondolkodni. Megláttak minket, és csak csóválták a fejüket. Nyilvánvaló volt, hogy el sem tudják képzelni, ezek után életben maradhatunk.”

Chaim vette át a szót: „Tífuszt kaptam, és öt napon át eszméletlenül hevertem egy roskatag régi kunyhó padlóján az erdőben, mielőtt megérkeztek a szabadítók. Az unokatestvérem attól félt, azonnal meghalok, könyörgött az amerikaiaknak, hogy vigyenek kórházba. Megtették, és onnantól az apácák ápoltak. Az egész testemet ellepték a tetvek, amit acélpálcákkal söpörtek le rólam. Miután megmosdattak, két napon át aludtam. Amikor felébredtem, új embernek éreztem magamat. Valóságos isteni beavatkozás volt.”

Közvetlenül a háborút követően Chaim rövid ideig Franciaországban és Angliában tartózkodott egy árvamenetési program keretében, ahonnan Montrealba került. Sikeres papíripari vállalat tulajdonosa lett, huszonhat éven át Kanadában lakott, ahonnan végül áttelepült New Yorkba. Öt fia született, és 2024 májusában, Brooklynban bekövetkezett halálakor ötvenhárom unokája és közel kétszáz dédunokája volt. Kilencvennégy éves volt.

A túlélők sokszor komplex, sokrétű karakterek, mert komplex, sokrétű kor szülöttjei. Érzelmi szempontból sokszor jéghegyhez hasonlók: méltóságteljes jelenlétükbe mindig vegyül valami titokzatosság, mert a felszín alatt oly sok minden rejtőzik.

Hershel hivatalosan az anyja családi nevét viseli, de egy Londonban készült interjúban, amelyet Steven Spielberg készített a Survivors of the Shoah alapítvány részére 1997 júliusában Londonban, Solomon Taub néven utalt magára, az apai családnevét használva, amelyet az öccse, Jiszról vitt tovább.

Az ehhez hasonló jelenségek általánosak voltak a Munkácshoz hasonlóan változékony társadalmi, kulturális és geopolitikai miliőben. Hershel szülei egyházi ceremónia keretében kötöttek házasságot, de az állam nem ismerte el hivatalosan a házasságukat az apjuk galíciai származása miatt. Ilyen körülmények között gyakori volt a szokás, hogy az utódok az anya családnevét viselték.

Ez akár az apjuk helyzetére adott elővigyázatos reagálás is lehetett volna, aki akkoriban rejtőzködni kényszerült, mert fennállt a veszély, hogy Lengyelországba deportálják. Amikor a második világháború kezdeti szakaszában Munkács cseh fennhatóság alól magyar irányítás alá került, Jiszróel rövid ideig elég optimista volt ahhoz, hogy felvegye az apja nevét, a Taubot.

A könyvünkben azonban továbbra is Hershel Herskovic néven emlegetjük a történet e nagy formátumú alakját. Nem sokkal azután, hogy találkoztam vele, váratlan fordulat következett be a projektben, néhány napvilágra került új információnak köszönhetően, miután véletlenül rátaláltam a Zsidó Távirati Iroda anyagai közt egy 2011 októberében írott cikkre. Ebből derült ki, hogy nem Hershel az ötvenegy egykori fiú közül az egyetlen, aki életben van.

A Hillel Kutler által vezetett „Seeking Kin” rovatban, amelynek célkitűzése eltűnt rokonok és ismerősök felkutatása, egy keresés jelent meg Mordeháj Eldar nevében, aki Izrael központi részén, Herzliyában lakott. Azokat kereste, akiket a „Szimchát Torá napján történt parancsvisszavonás kedvezményezettjeinek” nevezett. A cikkből kiderült, hogy

egyikükkel, Mordeháj Linderrel 2011 nyarán kapcsolatba lépett, nem sokkal Linder halála előtt.

Eldar találkozott egy másik túlélővel, David „Dugó” Leitnerrel is, de egészen addig nem történt meg a nagy áttörés, míg 2016-ban meg nem jelent egy következő cikk. Eldar azon a héten két e-mailt kapott: az elsőt Isaac Schwimmertől, Chaim unokájától, aki megemlítette Wolf Greenwaldot, a felesége sógorának nagyapját is.

A második Harry Ullmantól érkezett Londonból. Hershel Herskovic barátja volt Harry, és Jaakov Josef Weisst is ismerte. Chaim, Hershel és Wolf bevallásuk szerint nem ismerték Eldart, és arról sem tudtak, hogy megpróbálja felkutatni a túlélőket, de a visszaemlékezései – meg az, amit ő a maga modorában „izgalmas” közös tapasztalatoknak hívott, mert „az izgalmas az egyetlen szó, ami leírhatja ezeket” – tiszták és világosak voltak.

Eldar szintén részt vett a második halálmenetben, és krónikus tífusztól legyöngülve érkezett meg Gunskirchenbe. Az amerikai felszabadítók által vezetett menekülttáborban ápolták. Rövid időre hazatért Hosszúmezőre, (románul: Câmpulung la Tisa), Máramarosba, a szülőfalujába, ahol legalább ötven tagú tágabb családjából csupán két lánytestvére, Ita és Sarah maradt életben, meg egy nagynénje. A fivérével, Yehudával 1946 januárjában találkozott újra Németországban.

A négy túlélő testvér az újonnan alapított Izrael államban telepedett le. Mordeháj, lelkes cionistaként, harminc éven át szolgált az Izraeli Véderőknél (IDF), és főparancsnoki rangban szerelt le, miután komoly fejsérülést szenvedett.

dett egy csatában. Ezt követően az építőiparban és logisztikában dolgozott, és nem sokkal a találkozásunk előtt született meg az első dédunokája.

Amikor továbbítottam a két cikket Naftalinak, amelyeket relevánsnak gondoltam a kutatásaihoz, végigböngészte feljegyzéseit meg anyagait, és saját magát is meglepve rátalált egy filminterjúra, amelyet 2023 augusztusában vettek fel Eldarral. Viszonylag egyszerű feladat volt utánajárni, hogy még életben van-e, és kiderült, milyen fontos szerepe van a holokausztról szóló ismeretterjesztésben.

Jó barátja, Dugó Leitner, akivel Naftali 2020 augusztusában készített interjút, hihetetlen vonzerővel rendelkező, jó humorú, optimizmusát mindig megőrző ember volt. Amikor kilencvenhárom évesen – Tisá Beáv napján, a zsidóság legszomorúbb ünnepén, a jeruzsálemi templom lerombolásának emléknapján – elhunyt, mindenki úgy búcsúztatta, mint valóságos nemzeti kincset.

Abban, hogy Leitner ilyen széles körű közszeretnek örvendett, nagy szerepe volt az éves rituálénak, amelyet január 18-án tartott, és évről évre egyre szélesebb körben elterjedt. Ezen a napon, annak évfordulóján, amikor 1945-ben elindult a halálmenet Auschwitzból nyugat felé, Dugó minden évben falafelt evett, és erre biztatta a környezetében élőket is. Azért a falafelt választotta, mert ezek a kis labdák a *bilkelachra* emlékeztették, azokra az aranybarna fánkocskákra, amelyeket Dugó kisgyerekkorában az anyja készített rendszeresen. Túlélő fia róla emlékezett meg ezzel a szertartással minden évben, és vele mindazokról,

akik anyjához hasonlóan érkezésük után néhány órával a gázkamrában lelték halálukat.

Leitner egyszerű gesztusa olyan nagy hatással bírt világszerte, hogy a halála idején világszerte több mint százezer ember, köztük Izrael elnöke, Isaac Herczog is falafelt evett megemlékezéséért.

Ahogy Dugó fogalmazott, a remény a sors legnagyobb adománya.

ELŐHANG

Megjósolt halál

JOSEF MENGELE, A HALÁL ANGYALA egy hideg, nyirkos október délutánon belépett az auschwitzi megsemmisítő tábor 11. blokkjába. Megszokott elkötelezettsége tette számára szükségessé, hogy jelen legyen, és a gyilkos feladatot a legapróbb részletekre is ügyelve végezze, hozzá a beteges büszkeség, hogy hatással lehet a már amúgy is elátkozott rabok sorsára.

Körülbelül nyolcszáz magyar fiút zsúfoltak be a csupasz deszkafalú, harmincöttször tíz méteres alapterületű barakkba. Egy korábbi skarlátjárványt követően kiürítették a helyiségből az emeletes ágyakat, miután a barakk korábbi lakóit gázkamrába küldték. A fiúkat teljesen hatalmába kerítette a rettegés és valami morbid ámulat.

Közel két napja nem ettek semmit. Sokan sírtak, vagy hangosan, elkeseredetten imádkoztak közülük; voltak, akik csak bénultan léteztek. A brutálisan kikényszerített megalázkodás e helyén Mengele megjelenésének minden

részletét, fensőbbes modorától hosszú fekete bőrfelöltőjén át makulátlanul tiszta fehér kesztyűjéig és csillogóra viksolt csizmájáig úgy tervezték, hogy minél mélyebb benyomást gyakoroljon mindenkire. Ha valahol megjelent, mintha kiszippantották volna az oxigént a helyiségből.

A tizennégy éves fiú, David Leitner, akit a legtöbben Dugó néven emlegettek, egy északkelet-magyarországi városból, Nyíregyházáról került a táborba. Neki a „makulátlan” kifejezés jutott eszébe Mengeléről: jóképű férfi, akit egy filmsztár aurája vett körül. Jiszoel Abelesz, egy másik szintén tizennégy éves fiú, Kapuvárról, egy termálvizéről híres magyar kisvárosból származó fiú hasonlóan megbabonázva leste Mengele tökéletes uniformisát és fennhéjázó viselkedését.

A tizenhatodik születésnapja felé közeledő Wolf Greenwald azt figyelte, hogyan utasítja a doktor egyik alárendeltjét, hogy végezze el a létszámellenőrzést, és közben felidézte, hogyan botladozott ki érkezésekor a marhavagyonból az állomáson, és hogyan dörrent rá egy SS-tiszt, hogy figyelje Mengele kezét.

A doktor gögösen legyintgetve osztotta be a rabokat. Az elátkozott sorsúak a bal oldali sorba kerültek; azok, akiket alkalmasnak ítélték a nehéz munkára, mielőtt találkozhattak teremtőjükkel, jobbra álltak. A szertartás hipnotikus erejű volt, színpadias, embertelen és halálos.

A Kaiser Wilhelm Antropológiai, Genetikai és Fajnemesítési Intézet látszattudományos hátterét véve ürügyül Mengele ezeket a kiválogatási ceremóniákat használta fel arra, hogy nyersanyagot keressen a fajtisztaság témakö-

rében folytatott kutatásához. A 11. blokkot, amely rögtön balra a tábor bejárata mellett álló első épület volt, az utóbbi időben gyengélkedőnek használták, ám eredetileg a doktor laboratóriuma volt benne.

1944 második felében új számozási rendszert vezettek be. Az ikrek, a két és tizenhat év közötti lányok és a hét-nyolc éves fiúk az 1. blokkba kerültek; az anyák a 22. blokkba. Az idősebb fiúk, a felnőtt férfiak, a fogyatékkal élők és a törpék a 15. blokkban tengődtek tovább.

Az ikerpárokat, törpéket, és mindazokat, akik látványos etnikai jellemzőkkel bírtak, vagy öröklött egészségügyi kondíciókat hoztak magukkal, először megvizsgálták és lefotózták. Ujj- és lábujjlenyomatot vettek tőlük, valamint az állkapcsukról, szájukról és fogukról is gipszmintát vettek. Ezek után, általában a szívbe adott fenolinjekcióval, megölték, majd felboncolták őket, hogy megvizsgálhassák a belső szerveiket. Mengele személyesen gondoskodott róla, hogy a halálos fenol-, benzin- vagy kloroforminjekciókat beadják a raboknak, vagy levegőt fecskendezzenek az ereikbe.

Ezek után a 11. blokkban szállásolták el azokat a fiúkat, akiket a krematóriumba szántak. A hírhedt orvos szemében, akit az orosz frontról való hazaérkezése után Vaskereszt kitüntetéssel és SS-Hauptsturmführer ranggal jutalmaztak, a fiúk csupán a céljához vezető eszköz voltak, és a cél nem volt más, mint elérni a napi kvótát: minimum ötezer halálesetet produkálni.

A megmaradt három-négyezer zsidó fiú, akiket abban az évben május 19-e és július 9-e között szállítottak Ma-

gyarországról Auschwitz-Birkenaubra, szó szerint pusztaszámokat jelentettek. A táborban, ahol több mint százezer munkaszolgálatos dolgozott akkoriban, nem maradt üres férőhely.

Chaim Schwimmer így írta le az általános hangulatot:

Akárhányszor megláttunk egy németet, megrémültünk. Senki sem tudja elképzelni azt a félelmet, amelyben léteztünk. Láttuk, hogy már csak alig maradtunk néhányan, és tudtuk, hogy a többieket elevenen elégették. Addigra átkerültünk a 23. blokkba. Amikor behívtak minket, tudtuk, hogy a megsemmisülés vár ránk.

Rettenetes volt a kiválogatás folyamata. Mengele egész sorokat jelölt ki. Alig nézett ránk, csak azt mondogatta, „ezek menjenek, ezek menjenek”. Amikor a mi sorunkat kiválasztották, hogy indulunk az égetőkemencébe, minden elsötétült előttem. Semmit sem láttam. Bele kellett kapaszkodnom valakibe, hogy ne essek el. Tudtam, hogy meg fogok halni, hogy tovább nincs esélyem a túlélésre. Nagyjából tíz percbe került, mire megnyugodtam, akkor kezdtek terelni minket a várakozóbarakk felé.

Jaakov Josef Weiss még nem töltötte be a tizennégyet, de miután kilencévesen elveszítette az apját, a koránál érettebb volt. Az erős fizikumú fiú életkorát meghazudtoló megfontoltsággal és jó megfigyelőképességgel rendelkezett, aki mindig határozottan tudta, mit akar. A környezeté-

ben élők még ilyen körülmények közt is felismerték benne a természetes vezető eltéveszthetetlen jellemvonásait.

Ő volt az egyik első a fiúk közül, aki felismerte a végzetüket, és rá jellemző módon kezdeményezett, amikor Mengele utasította a *schreibert*, az írnokát, hogy intézze az idehurcoltak papírjait, mielőtt bezárják őket a 11. blokkba. „A nevem Weiss”, közölte annyi harciassággal a hangjában, amennyit csak össze tudott szedni, miközben az írnok asztalához lépett.

Keményen az irodista szeme közé nézett, majd a következő pillanatban alig hitte, amit látott. Az igazolványára hanyagul egyetlen német szót pecsételtek: *gestorben*. Weiss hátrahőkölt meglepetésében. Elég sok mindent megértett németül, a nyelv jiddissel való rokonsága miatt.

A szó azt jelentette: meghalt.

Weiss, mint mindenki, aki a 11. blokkban raboskodott, valóságos élőhalott volt. Amennyire lehetett, alaposan megnézte magának a listát a hosszúkás, keskeny füzetben, amelyben az egyes blokkokban fogva tartott emberállományt tartották nyilván. Amikor megállapították a létszámot, az irodista elővett egy tollat, és egy vonallal áthúzta a barakkban lakó fiúkat nyilvántartó oldalt.

A tömeggyilkosság adminisztrációja gyakorlatilag elérte, hogy ezek a lakók attól a perctől megszűntek létezni.

„Tehát végünk – gondolta magában Weiss. – Kihúztak minket a listáról, amelyen az élőket sorolták fel.” A döntést megerősítendő, aznap a kenyeret és vizet is megtagadták tőlük. Meghatározták a kivégzésük napját: másnap, 1944. október 10-én készültek megölni őket.

Szimchát Torá, az öröm, megújulás és ellenálló képesség ünnepe abban az évben október 10-ére esett. Ilyenkor fejeződik be a Tórából (a héber Biblia első öt könyvéből) felolvasandó ciklus, amit a hívek körtánccal és a hitük közös megerősítésével ünnepelnek.

* * *

A fiúk vallásos családokból érkeztek, és csak a tábori szóbeszédre hagyatkozhattak, hogy követni tudják a zsidó naptárt. Voltak, akik kincset érő kenyérszeleteket cseréltek lopott imakönyvekre, amelyeket elrejtettek a barakkjukban, vagy bevarrtak csíkos rabruhájuk belsejébe.

Ezeket az imakönyveket olyan raboktól szereztek, akik feladata az volt, hogy a rabszállítmányok megérkezése után felkutassák az elhagyott tárgyakat meg az öltözőkben maradt holmit. Az öltözőből nyílt a közösségi fürdőnek álcázott kivégzőhely. A fiúk nap mint nap halandóságuk korlátainak tudatában éltek. Az idő nem sokat jelentett Auschwitzban – mindemellett nagyon is sokat, hiszen úgy érződött, mintha csupán kölcsönkapták volna. A valóság abban a pillanatban átformálódott, amikor a vasúti peronon folyó tragikus káoszban elszakították őket a nagyszüleiktől, szüleiktől és testvéreiktől, és figyelték, ahogyan szeretteik beleolvadnak a gyilkos zóna felé terelt tömegbe.

Mengele legalább hetvennégy hasonló kiválogatásnál jelen volt, és mindig maradandó benyomást keltett. Értethető volt tehát, hogy miután távozott a barakkból aznap délután, mindenki őrjöngő riadalommal reagált. A fiúk

rémülete, amit a doktor jelenlétében rejtegettek, szabadon kiáradt. A síró hangok felerősödtek.

Voltak, akik az érzelmek viharában vallásos rituálékban kerestek megnyugvást. Könnyek között megvallották a bűneiket, *vidujt* mondtak a hagyomány szerint. Ez az élet egyfajta spirituális számbavétele, mielőtt az ember lelke megtér az istenhez. Alapvetően elismerik ezzel, hogy az egyén élete isten kezében van. Mások lassú köröket írtak le a barakkban, mintha *hakafotot*, tradicionális körtáncot járnának. Chaim Schwimmer így emlékezett vissza: „Mindnyájan tudtuk, hogy meghalunk, és arról beszélgettünk, hogy újra találkozni fogunk apánkkal és anyánkkal. Kétségbeesetten imádkoztam. Ötpohárnyi könnyemet össze lehetett volna gyűjteni.”

Chaim felidézte az apja szavait, amelyeket először a háború kezdetén hallott tőle, tízévesen: „Higgy a pásztorban, és nem hat rád a gonosz.” A fiú minden elkeseredettsége ellenére azok közé tartozott, akik nem voltak hajlandók alázatosan elfogadni a sorsukat.

Hershel Herskoviccsal, az unokatestvérével, és Jiszróel Taubbal, Hershel öccsével együtt csatlakoztak egy csapathoz, akik azt tervezték, hogyan szökhetnének el az egyik szellőzőnyíláson keresztül. Egy erdélyi fiú, Sruli Salmanovitch vállalkozott rá, hogy elsőként felmászik a középső tartógerendára, ahol sikerült kinyitnia a szellőzőt, majd azon keresztül kijutott a tetőre.

Több fiú csatlakozott hozzá, és egy ideig a hatméteres magasságot szemlélték, mielőtt eltűntek az éjszakai árnyékok közt, az ég alatt, amin alacsonyan járó fellegek kava-

rogtak. Hershel és Chaim is követték Sruelit, de a közeli őrházban hamarosan riadót fújtak.

Ennek az esetnek nem várt következményei voltak, mert amikor az SS-őrök berontottak a 11. blokkba, hogy kímélet nélkül rendet teremtsenek, egy másik csapat fiú elrohant mellettük, és kimenekültek a hátsó ajtón. Ezek között az elszánt fiúk közt volt „Dugó” Leitner, Nachum Hoch és Mordeháj Eldar is, az a leleményes fiú, akinek úgy sikerült túlélnie a Ros Hásáná és a jom kippur idején tartott kiválogatásokat, hogy egyik alkalommal egy ablakon át elmenekült, a következőn elrejtőzött a latrinában.

Leitnert hamar elfogta három őr, amikor elbújt egy halom fatégla alá. „Olyan vasmarokkal megragadtak, mintha fogókat használtak volna – mesélte később. – Óriásiak, erősek voltak, én meg egy kisrác, aki hosszú ideje éhezett. Megvadultam. Úgy vadásztak le minket, mint a patkányokat.”

Hajnalhasadtával megtalálták Eldart és Hochot is, aki Borsából, egy erdélyi faluból, ortodox zsidó családból származott. Visszarángatták őket abba a barakkba, amely fogdaként szolgált. Ebben a feszült hangulatban, amelyhez a *Sonderkommando* korábbi lázadása vezetett, akár az is előfordulhatott volna, hogy azonnal kivégzik őket. A lázadás következtében két nappal korábban károk keletkeztek az egyik égetőkemencében.

Jiszróel Taub és Jiszróel Abelesz a barakkban maradt néhány fogvatartott közt várták ki a veszély végét. Max Steinmetz, egy tizenhat éves erdélyi fiú réműlettől bénultan figyelte Mengelét, akit úgy írt le: „Gonosz ember volt,

képtelen betelni a szent zsidó vérrel, amit nap mint nap kiontott.”

Mindig vele maradt a rémisztő benyomás, amelyet a doktorral történt első találkozásakor szerzett, a marhahagyonban történt utazás végén, ahová bezúfolva töltötték az előző kilencven órát, és az út során a rabok fele meghalt. A doktor két méter hosszú bőrkorbácsot tartott a kezében, és ajkán halvány mosollyal figyelte, hogyan akadályozzák meg az SS-tisztek, hogy Max búcsút vegyen a szüleitől, Ilonától és Louistól, és nővérétől, Esthertől, akiket azonnal betereltek a gázkamrába.

Max a maga több mint száznyolcvan centijével a korához képest magas volt, emellett talpraesett is. Azzal tette kockára az életét, hogy átmenekült a *Sonderkommando* szállásaként szolgáló barakkba. A *Sonderkommando*, a rabokból szervezett csapat végezte el az égetőkemencék környékén a legrettenetesebb munkákat. Az ő barakkjukat általában nem kutatták át, ezért Max felmászott egy emeletes ágyra, és elrejtőzött a takaró alatt, míg az őröket lefoglalta az ukrán kápó, aki egy lebukott krumplitolvajt üldözött.

A tizenhárom éves Avigdor Neumann, aki Nagyszőlősről, a jelenleg Ukrajnában található városból származott, szintén előnyére fordította a káoszt. Dugótól eltérően sikeresen rejtőzködött az épületek között és alatt, egészen a reggeli riadóig, amikor csatlakozott a 13. blokkban lakó, körülbelül kétszáz magyar fiúból álló csapathoz. Csak azután tudta meg, miután közéjük került, hogy új társait

jelölték ki az aznapi kivégzések második hullámába. Csapdába esett.

Hosszú, rettenetes éjszaka következett. Chaim Swimmer nyugtalan álomba sírta magát, de reggel 8-kor ismét keservesen zokogott. Közben hangosan, szenvedélyesen imádkozott, teljesen elárasztotta kegyetlen végzete tudata. Nem ő érzett egyedül így; Jaakov Josef Weiss sem találta a szavakat a rémisztő helyzet leírásához.

Jaakov zsenge kora dacára komoly önuralommal rendelkezett annak ellenére, hogy tudatában volt, milyen emberi drámák játszódnak le körülötte. A családjában erős morális érzéket, kötelességtudatot és gyakorlatiasságot neveltek belé: hamarosan a 11. blokkban kötött ki, ahol szembeállt néhány felnőtt rabbal, akiket az foglalt le, hogy megborotválkozzanak, mielőtt a gázkamrába küldik őket.

Olyasvalaki szemében, aki Jaakovhoz hasonlóan mély hitű és magabiztos, meghökkentő volt ez a fontossági sorrend.

„Megőrültetek? – kiáltott fel. – El fognak gázosítani titeket. Minek ehhez megborotválkozni? Bolondok vagytok. Amúgy sincsenek hozzá rendes eszközeink. Inkább mondjatok *vidujt*, hogy megnyugtassátok a lelketeket. Legalább a halálotok előtt ügyeljetek rá, hogy igaz zsidóként menjetek a halálba.”

Jaakov jól tudta, milyen sebezhető helyzetbe keverte magát. A legjobb magyarázatot arra, miért volt ilyen érett a kora ellenére, a héberül córesznek nevezett fogalomban találta, amely szó szerinti fordításban nehézséget, bajt, bá-

natot jelent. A lényege az, hogy mi mindent megtaníthat valakinek a küzdelem és az aggodás.

Jaakovot erősen formálták a gyerekkorában tapasztalt szigorú szabályok és vallása alapvető elvei. Magasabb rendű célok mozgatták: az, hogy „szíve mélyéből” teljesítse Isten akaratát. Azokból a tanokból merített erőt, amelyeket korábban tanítottak neki, és lelkiismeretesen dolgozott a *midotján*, a jellemvonásain, értékein és erényein.

Szerencsésnek érezte, hogy ellentétben a korábban kivégzett magyar fiúkkal, nem az éjjel közepén verték fel őket álmukból, és nem egy teherautó-konvoj vitte őket a halálba. Rövid volt az út az égetőkemencéig, alig néhány száz méter, de ilyenkor a nációk körültekintőbben jártak el, ügyelve arra, hogy a sötétség leple alatt dolgoznak.

Aznap reggel különös hangulat telepedett a 11. blokk lakóira. Legtöbben csendben magukba merültek, és a falnak dőlve imádkoztak ahelyett, hogy hangot adtak volna elkeseredettségüknek. Mások közismert vallásos dalokat énekeltek, amelyekben arra kérték istent, „tisztítsa meg a szívüket, hogy igazán imádhassák őt”. Mintha a beletörődés vette volna át korábbi harci kedvük helyét.

Ezt a maga teljességében próbára tette a helyzet, amikor az örök megérkeztek, és tettek egy gesztust, amelynek célja valamiféle megnyugtató lehetett: meghozták krumpliból készült utolsó vacsorájukat. A fiúk farkaséhesek voltak, hiszen negyvennyolc órája nem ettek, de a padlóra dobálták a krumplit, demonstrálva fogva tartóik iránti mélységes

megvetésüket. Csak azután vetették rá magukat az ételre, hogy a náci magukra hagyták őket.

Mindenki feszülten várta, mikor kezdik összegyűjteni őket, ami végül délben következett be, amikor az SS emberei kiáltozni kezdtek, „Raus, Raus!”, és a parancsnak külön hangsúlyt adtak azzal, hogy korbácsokkal és botokkal ütlegelték a rabokat. Mielőtt a fiúk mindegyikét kirángatták volna a barakkból és felsorakoztatták volna őket körülbelül harminc felfegyverzett SS-tiszt és a kutyáik két sora között, még jutott idejük egy utolsó lázadó tetre.

Tudva, hogy sosem fognak visszatérni, a fiúk mindent maguk mögött hagytak, ami hasznára lehetett az utánuk érkezőknek. Kanalakat, villákat, kis méretű késeket, a rabok számára felbecsülhetetlen értékű tárgyakat dobáltak a földre a barakkok közti járdán. „Ugyan, mi szükségünk lett volna ezekre a gázkamrában?”, magyarázta Jaakov.

Az eső úgy zuhogott, hogy fájdalmas volt a bőrükön érezni, és pokoli volt a zaj, de Jaakov nagy meglepetésére rádöbbsent, hogy még mindig nem adta fel teljesen a reményt. A fiúknak több percen át várakozniuk kellett a kapu előtt, miközben a sorokat valamiféle menetkész állapotba rendezték, és Jaakov ezalatt rádöbbsent, hogy elérkeztek az igazság újabb pillanatához.

Azt hitte, már felkészítette a lelkét az elkerülhetetlen balkanyarra a táborrészeket elválasztó, több mint három méter magas elektromos kerítés mentén haladó járdán, ahonnan egyenes az út az égetőkemencébe: oda, ahol valamivel előttük négyszögletes, csupasz gyárkémények böfögték az égre az elégetett emberi hús füstjét.

Mégis, amikor egy pillanatra elnézett a kapu jobb oldalára, megmenekülésről fantáziált. Ott indult az út, ami elvezetett az eredeti auschwitz-i táborhoz, ahová a rab-szolgamunkát végző munkásokat átküldték. Mi lenne, ha az SS meggondolná magát, lenne egy üresedés, amit be kell tölteniük, bármiféle munka, még ha piszkos vagy alantas is, amit el kell végezni valakinek? Lehetséges, épp csak alig, de lehetséges, hogy jobbra fognak fordulni, és kegyelmet vagy halasztást kapnak...

A menet balra fordult.

Max Steinmetz hallotta, hogy valami történik odakint, és kinézett menedékéből, a *Sonderkommando* épületének falrészén. Amikor a menetoszlop elhaladt előtte, előbújt rejtekhelyéről, és kábultan elindult a táborban, mielőtt találkozott egy másik fiúval, akinek szintén sikerült biztonságban maradnia.

Max túlélte a háborút. Auschwitz-Birkenauból Dachau-ba szállították, majd onnan a Kauferinghez és Landsberghez tartozó altáborba, ahol utat kellett építenie, és a Messerschmidt repülőgépgyárban dolgozott. Bátyja, Henry, aki állandó társa volt, nem volt ilyen szerencsés: éhen halt Landsbergben 1945. február 4-én.

Max is csontvázzá fogyott, negyven kiló sem volt tíz nappal a felszabadítás előtt, amikor kivezényelték a tiroli Alpokba, hogy védőárkokat ásson a rabtársaival. Beteg volt és hallucinált, mégis sikerült elszöknie, és váratlan fordulattal egy SS-tiszt feleségének kegyére bízta magát, aki kegyelmet gyakorolt: fogadta a szökevényt a világtól

távol eső farmon, ételt tett elé, és Max, három év után először, megfürödhetett.

Miután május 2-án felszabadították a táborát az amerikai katonák, Max négy évet a kitelepített személyek táborában töltött, mielőtt sikeresen folyamodott az amerikai vízumért. Egy hajó konyháján dolgozott, hogy így fizesse ki az Atlanti-óceánon történő átutazást. New Yorkban állást talált magának, amely óránként huszonnégy centet fizetett. Onnan 1955-ben az alabamai Birminghambe költözött, és cipőárus lett.

Három gyereke és hat unokája született. 2021. március 4-én, kilencvenhat évesen halt meg „békésen, rövid betegség után”. Ötven évnek kellett eltelnie, mire elmondhatta a történetét, de sohasem felejtette el a látványt, hogyan sírtak a fiúk a végzetük felé menetelve.

„Kinéztem a nyíláson, mi történhet odakint – jegyezte fel az utódai számára. – Rettenetes látvány tárult a szemem elé. Az elátkozottakat vezették, körülöttük szigorú, nagy létszámú őrizettel. Ezúttal nem törődtek velem a gonosztevők, hogy teherautót szerezzenek. Úgy vezették őket a halálba, mint birkanyáját a vágóhídra. Bár az isten boszút állna a vérontásért! Az életünk fabatkát sem ért akkoriban.”

A fiúk, akiken az emberi vonások utoljára ragyogtak fel, még olyasvalakire is komoly benyomást tettek, akit már megedzett a gonoszság és a sok halál, amivel szembesült. Dayan Leib Langfus, a *Sonderkommando* tagja így írt érzéseiről elrejtett naplójában, amelyet az izraeli történész, Esther Farbstein talált meg az ásatások során:

A zsidó fiúk jöttek arra csíkos, vékony textilből varrt, szakadt rabruhájukban. Cipőben vagy facipőben voltak. Szép, formás gyerekek, mintha ragyogtak volna rongyaikban. Halk, tiszta hangjuk percről percre keserűbbnek és súlyosabbnak hangzott.

A hangos sírás egyre jobban hallatszott távolról is; mindenkit elragadott és megdöbbsentett a kétségbeesett gyász. Az SS emberei elégedett mosollyal, győzedelmes büszkeséggel, arcukon a könnyörület vagy szánalom minden nyoma nélkül terelték be őket az épületbe. Kegyetlenül ütlegelték őket, míg át nem vették az irányítást a helyzet fölött. Hihetetlenül boldogok voltak. Hát egyiküknek sem voltak gyerekei vajon?

A fiúkat beterelték az 5. számú krematórium földszinti bejáratától jobbra lévő öltözőbe. A hely egy fürdőre emlékeztetett. Megparancsolták nekik, hogy mindenki vegye le és akassza fel a ruháját a falba vert szögekre: mindegyikre számot írtak, és az örök többször elismételték, hogy a számot mindenki vésse az eszébe, hogy a tusolás után megtalálják majd a saját holmijukat.

A fiúk semmibe vették a hazug szavakat, és nem voltak hajlandók teljesíteni a parancsot, csak akkor kezdtek verkőzni, amikor az SS emberei berontottak, és tüzelni kezdtek a mennyezetre. A fiúk a szoba közepére szórták a ruháikat, és meztelenül időztek tovább, több órán át, várva, hogy a folyosó túloldalán lévő gázkamrába tereljék őket. Eközben odalépett hozzájuk a *Sonderkommando* egyik tagja, egy alacsony termetű lengyel zsidó, akinek valami-

képp sikerült életben maradnia közel négy éven át. „ÉnekeljeteK, fiúk, énekeljeteK! – mormolta. – Ne lássák, hogy félteK!”

Voltak, akik annyira el voltak szörnyedve, hogy megszólalni sem tudtak, de mások kis csapatokban körtáncolni kezdteK, és azokat a dalokat énekelteK, amelyeket a zsinagógában tanultak. Sok hang töretlenül énekelte: „A világegyetem ura velünk van. Táncoljunk egyet vele!” Ez a jelenet annyira felbosszantotta *SS-Obersturmführer* Johann Schwarzhubert, a gázosítási programért felelős tisztet, hogy fenyegetőzni kezdett, mondván, a fiúkat átviteti a kínzókamrába, ahol hosszú időn át tartó szenvedés után fognak kínhalált halni.

Ez csupán átlátszóan üres fenyegetés volt, de azokban a rettenetes pillanatokban a fiúk megbékélteK. Jaakov Josef Weiss olyasvalaki mellett állt, akit alig ismert, de mesélni kezdte neki a történeteket, amelyeket az apjától hallott arról, hányszor és hogyan mentette meg az isten a zsidókat az utolsó pillanatban. „Még mindig van reményünk – mondta társának. – Az Isten képes segíteni rajtunk. Megmenekülhetünk.”

A társa, egy nála idősebb, körülbelül tizenhat éves fiú keserű pillantást vetett rá. „Te nem tudod, hol vagy?” Jaakov nyugodt maradt, de ellépett mellőle. „Tudom, hogy meg fogok halni – felelte. – De Isten azt teszi, amit ő akar. A kezében vagyok.”

Mordeháj Eldar elvesztette a hitét Auschwitzban. Nem volt hajlandó olyan istenhez imádkozni, aki elhagyta őt. A gázkamra öltözőjében vadul zokogni kezdett, és halott

anyjához beszélt. Ez minden imánál többet jelentett számára. A képzeletében megjelent előtte az anyja kedves arca. Abban a pillanatban, amikor megjelent a kép, egy könnycsepp folyt le az asszony arcán.

„Úton vagyok hozzád”, kiáltotta Mordeháj. Látva a társai pillantását, elszégyellte magát, de már eljutott a teljes megadás állapotába. Jobban félt a veréstől, mint a közelgő haláltól, ezért kinyitotta a gázkamra ajtaját, és belesett a sötétségbe.

Még ebben a helyzetben is volt egy szabály, amire ügyelni kellett. Minden gyereknek szalutálnia kellett a kamra bejárata felé fordulva, ahová ötös sorokban vezették őket. Jaakov Josef Weiss úgy helyezkedett, hogy az első sorba kerüljön. A rabbira gondolt, aki azt tanította, „add, uram, hogy ne lássam a barátom halálát”, olyan elvet idézve fel, amely akkor született, amikor a rómaiak üldözték a zsidókat, akik tiszta lélekkel, a szívükben megingathatatlan hittel akartak meghalni.

Hershel Herskovic az unokatestvérével, Chaim Schwimmerrel együtt lépett a kamrába. Különös adrenalinlöketet érzett az ereiben, és ebből váratlanul erőt merítve még hangosabban idézte a Talmud szavait: „Még a halál éles kardjával a torkodon se add át magad az elkeseredettségnek. Ne törjön meg a reményed!”

Odakint a jól begyakorolt kivégzési rutin zajlott. Charles Bendel, a halálzóna dolgozóinak egészségügyi felügyeletét ellátó román orvos elbeszélése szerint a Zyklon B-t tartalmazó hengeres, körülbelül ötven centiméter magas, harminc centiméter átmérőjű fémdobozok teherautón

érkeztek meg öt perccel azután, hogy a fiúk beléptek az öltözőbe. A teherautóra megtévesztő vöröskeresztes jelzéseket festettek.

Egy doboz tartalma elegendő volt nyolcszáz személy kivégzéséhez. A gázkamra hat méterszer három méter alapterületű volt, a magassága nem több másfél méternél. A halál három-öt perc alatt bekövetkezett. Más, régebben épült krematóriumoktól eltérően, ahol a kékesszürke pelletet a tetőn lévő szellőzőnyílásokon át szórták a helyiségbe, itt a falba épült apró ablakokon keresztül juttatták be a mérget.

Ez is csak egy szokványos munkanap volt Josef Mengele doktor életében, aki a 4. és 5. krematóriumban folyó programot felügyelte. Tudta, a fiúkat hamarosan útjukra bocsátja. Az előkészületek hiánytalanul megtörténtek, a gázkamra súlyos bejáratát lassan elkezdtek bezárni, el-tüntetve a fényt a helyiségből.

Az örök sötétség készülődött, hogy leszálljon a rabokra.